

SZÜRKÜLET?

Fehér György panoptikum

Kísérteties belegondolni: halála *előtt* pár hónappal „életműsorozatot” sugárzott filmjeiből a televízió. Roppant érdekes volt a találkozás néhány régi tévéjátékával. A VOLPONE, a III. RICHÁRD – mindkettő nagyközei arcok és „nagyközei szövegek” álnok feleselése. Itt mindenki mindig hazudik, a néző csak abban nem biztos, hogy ki van ennek a tudatában. Itt minden arc másról beszél, mint a mondott és hallott szöveg: általában annak az arcát látjuk hosszan nagyközeiben, *akinek* hazudnak.

Fekete háttér, háttérnélküliség: ez teszi bábjátékszerűvé az előadást. Fehér György marionettszínháza erős idegrendszerű felnőttekhez szól. A legritkábban láttunk benne nyersen kirobbanó erőszakot, de lappangó erőszak töltötte meg minden minutumát. Arcok, szemek, félmosolyok, néha grimaszok. A tévé a kényszerű nagyközeik képi műfaját nem feltalálta (hiszen Mélies, majd Griffith találta fel), viszont majdnem mindig automatikusan, ötletlenül *alkalmazza*. Mondják (és nem ok nélkül), hogy a képernyő mérete meg a kisebb költségvetés kényszerűségéből tesz így: minőség viszont kényszerűségéből nagy ritkán születik. A pályáját televíziósként kezdő Fehér György éppen a „műzaj” helyett, önként akart nagyközeikkel beszélni: nem azért, mert a tévében így szokás vagy így kell, hanem mert ő úgy akarja. Újra nézve néhány filmjét, most úgy látom, az arcokon, a szemeken tükröződő végtelen és győzedelmes hazugság érdekelte.

Tévéjátékai és operafeldolgozásai végén olykor tömegek rohannak a színre. E bábos tömegjelenet néha sikerült, valahogy majdnem ironikus hatást kelte ellenpontozta a gyalázatos hazugságok közelprendszerét, néha szimpla lezárásá sikerült. A III. RICHÁRD végén (lásd William Shakespeare) csatát kéne ábrázolni. Fehérnél a csatából semmit sem látunk, a bábok hangkulisszával csapnak össze, a híres „*országomat egy lóért*” kiáltás alatt sincs kép: a hazugság véget ér (vagy csak berekesztődik?). Bevallom, sohasem értettem ezt a híres sort. A kalandor-szélhámos tán klinikai eset, tán gyáva is, nemcsak vakmerő, de mániájáról a hatalomért hogy is mondhatna le ily szegyen-telin?, miért adná országát (hatalmát) egy nyerítő menekülésért? Nem hittem ennek a sornak soha, bár megengedem, valami olyan ravasz értelme van, amit fel nem foghatok...

Fehér György és Haumann III. Richárdja hivatásos, szenvedélyes hazug. Ez főhivatása, ezért született. A gyilkosság csak mellékes járulék, afféle kiegészítő foglalatosság, élvezti nyilván, de nem ez a fő szenvedélye. Csillapíthatatlanul, mondhatnánk, csillapíthatatlan hittel és meggyőződéssel hazudik, önmagának játszik, ez hozza izgalomba (vagyis az írók rokona) – ha nem hazudhat, semmi értelme élnie. A hatalom is azért kellett, hogy hazudjon.

Fehér Györgyöt nem ismertem közletről, de „korát” igen. Mint nemzedéke, ő is szűnni nem akaró hazugságban élt. A zsarnokság puhult, lehetett már „szidni a rendszert”, meg utazni, meg „kiszúrni” a hatalommal, röhögni rajta hamis diadallal – a rendszernek mindene megpuhult, de a hazugságai, az egész nagybetűs Hazugság olyan kemény maradt, mint fénykorában. Sőt egyre inkább, egyre többet: már természetes volt a hazugság, már nem csodálkoztunk, rákaptunk magunk is, bólintva fogadtuk és gyakoroltuk. Fehér György mintha nem tudta volna csodálkozás nélkül fogadni, sőt egyre érezhetőbben csodálkozott. Az látszott az arcán, hogy hökkenten, de azért udvariasan csodálkozik, olykor egész kicsit megrándul. Rendszerváltás előtt és után, hazugságváltás közben, volt valami finom, csendes, „úrifíús”, valami jól nevelt csodálkozás az arcán és a gesztusaiban. Ezt vitte tévéképernyőre, majd filmvászonra.

Egyik első, még főiskolai filmjét öregek napközi intézetéről készítette, ahol a kirendelt öregeket kirendelt ünneplők köszöntik, míg végül egy öreg hívatlanul előáll: látszik rajta, hogy ez a szerencsétlen nem tud hazudni. Azt kérdezi, mivel nyomorog és valamit hallott arról, hogy nagyon megbecsülik a ’19-es vöröskatonákat, hogy hát ő az volt, vöröskatona. Kínos zavar. Kellemtelen kis eset. Mit mondjanak neki? Mondanak valamit. Az öreg csak ácsorog ott. „*Egy egész közösség a hazugság zsákutcájában*” – írta klasszikus tanulmányában Bibó. Meg ezt is: a hazugság világában különcök, *ádáz próféták* lépnek fel tömegével.

Természetesen mindez hipotézis. Csak sejtem, következtetem filmjeiből, néhány beszélgetésünkből: alapélménye volt a hazugság. Ő nem szokta meg (és ezt kevesen mondhatjuk el). Érdekes, abban a Jancsó-filmben játszott nagyobb epizód szerepet, melyben a legtöbb ádáz próféta szaladgál és rángatózik a történelmi hisztéria görceiben (SZÖRNYEK ÉVADJA).

Játékfilmjei hasonlítanak is, meg nem is televíziós munkáira. Két játékfilmjében nem a történelmi, nem a társadalom meghatározta, hanem a póre magánhisztéria lappang és vonaglik... bár ehhez azért kell valamifajta (történelmi? társadalmi? földrajzi?) háttér... A Dürrenmatt nyomán írt SZÜRKÜLET nyomozója átlagos, szürke ember, de nem bírja elviselni, hogy gyerekeket öl valaki büntetlenül: saját hibájából elszalasztják a gyilkost, de ő megszállottja lesz a reménytelen reménynek, hogy egyszer mégis elfogja. SZÜRKÜLET: de hisz szürkület és felhők adják az egész filmet, még csak nem is a bűnügyi szövevény. Lassú szürkület – a füst nem emelkedik, a felhők alig mozdulnak, az igazság senkit nem érdekel... Ha akarom, a szürkeségbe beleőrülök, a szürkeséget túllicitáló pedáns bolond az a Haumann Péter játszott nyomozó. A rendező visszavitte időben is a történetet: alig néhány jelből tudjuk, hogy tán a harmincas években lehetünk. Így tett a híres és sokszor filmre vitt James Cain-bűnregény (A POSTÁS MINDIG KÉTSZER CSÖNGET) adaptációjával is: a SZENVEDÉLY valami kortalan félhomályban, valamikor a harmincas években, talán Magyarországon játszódik – mindegy, ez a *lefojtott ország* belül van, bennünk, és nem a térképen.

VOLPONE – a hazugság marionettbohózata: a bábjáték végén Volpone köp egy nagyot. A leghazugabbat is be lehetett csapni, mindenkire, önmagára köp, téves, bár könnyű csak úgy látni, hogy a világot köpi szemem: rang- és vagyonszerte már nem hazudhat (esetleg utoljára még eljátssza, hogy köp a világra). Major Tamás olyan meggyőző itt, hogy nem lehet eldönteni, melyik változatot élvezni jobban...

Fehér mintha valami felelősséget érzett volna a folyamatos, zubogó hazugságáradatért. Volt valami rezerváltság, valami szégyen – mások helyetti szégyen ebben a tartásban. Ha kiheverhette volna (már ha száz évig él...) a hazugság országát, akkor a PINOCCHIO-t képzelem neki, mert a mesejátékban a Róka és a Macska megbűnhődik a hazugságaiért... Lett volna ünnepi vidámsággal ez a végső filmje. Csak egy kamasz fiú nem tudja megbocsátani a felnőttek világhazugságát. Fehér György nem kisiús volt, hanem örök kamaszos. Fehér és fekete ingben képzelem (mert gyakran így is láttam) – fekete-fehér filmek rendezőjeként. Még Tarr Béla is csinált – kivételképpen – színes filmet (az Alföldről), ha ő ezt választja, még inkább meghökkenem volna. (A VOLPONE színes játék, de számomra nem film, hanem mondom megint: csodás ízlésű marionettjáték!)

Két játékfilmje között tíz év telt el. A tényből életében legenda lett: eszerint csak tízévenként tud és *akar* filmet csinálni. Kétélű legenda: az ilyesmi dicséri és bírálja is, akire szinte rátapad. Mindenki felelős hát a legendájáért? Lehet. Gyanítom, van olyan alkotó, akinek száz évig kellene élnie, hogy meg tudja valósítani, ami a képzeletében lappang. Legenda vagy nem legenda, Fehér Gyurinak igenis száz év kellett volna, száz év alatt tíz nehéz film: új meg új megtorpanások, elindulások, végtelen alkotói korszak – nem adatott meg. Tudom, tudom, másnak sem... de másnak azért nem biztos, hogy száz alkotóévet kívánnék.

Bikácsy Gergely

A folyóirat a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma,
a Nemzeti Kulturális Alapprogram
és a Soros Alapítvány
támogatásával jelenik meg

